

A224

Caprimulgus europaeus

L., 1758

Lelek

Rząd: lelkowe, rodzina: lelkowate, podrodzina: lelki

Status występowania w Polsce

Nieliczny, lokalnie średnio liczny gatunek lęgowy.

Opis gatunku

Ptaka wielkości gołębia, o długości ciała 26–28 cm, rozpiętości skrzydeł 57–64 cm, masie ciała 58–90 g. Upierzenie obu płci jest bardzo podobne: szarobrunatne, z czarnymi i brunatnymi podłużnymi plamami i pręgami na wierzchu ciała i poprzecznie prążkowanym spodem. Upierzenie lelka przypomina upierzenie sów, jest ono doskonale maskujące. Samiec różni się od samicy jedynie obecnością białych plam na końcach trzech skrajnych lotek i skrajnych sterówek. Charakterystyczna dla gatunku jest duża głowa. Drobny dziób kontrastuje z ogromnym rozwarciem paszczy. Głos godowy samca jest bardzo donośny, przypominający suchy, modulowany terkot, trwa nawet do kilku minut. W locie tokowym samiec klaszcze skrzydłami w przerwach ślizgowego lotu. Ze względu na nocny tryb życia lelek jest rzadko widywany.

Możliwości pomyłki z innymi gatunkami

W locie przypomina sylwetką pustułkę *Falco tinnunculus* (A096), lata bezszelestnie jak sowy i często trzyma sztywno skrzydła jak błotniaki. Jest jednak niedużym ptakiem i stąd pomylić go można tylko z kukułką *Cuculus canorus* (A212, nieopisana w tej książce), od której różni się nocnym trybem życia. Natomiast głos godowy samca jest tak charakterystyczny, że możliwość pomyłki z głosami innych ptaków jest niewielka, a pomylić go najłatwiej z głosem turkucia podjadka lub ropuchy zielonej.

Biologia**Tryb życia**

Charakteryzuje się bardzo skrytym trybem życia. Aktywny od zmierzchu do świtu, spędza dzień, siedząc nieruchomo, ustawivszy ciało wzdłuż gałęzi lub przesiadując na ziemi.

Lęgi

Powrót na lęgowiska rozpoczyna się już w połowie kwietnia, a składanie jaj w maju (1. lęg) oraz w lipcu (2. lęg). Zniesienie najczęściej złożone z 2 jaj składanych wprost na suche podłoże, zwykle na skraju lasu, w pobliżu polan, luk w drzewostanach starszych lub w młodnikach. W przypadku niepokojenia potrafi przynosić jaja w bezpieczniejsze

miejsca, nawet na odległość kilkunastu m. Wysiadywanie jaj trwa 17–18 dni; młode biegają już po kilku dniach, a pełną samodzielność uzyskują po 21 dniach. Pisklęta karmione są najintensywniej o zmierzchu i przed świtem. Zagęszczenie lelka w Polsce waha się od 0,6 p./10 km² (Ziemia Lubuska) do 10,4 p./10 km² (część zagospodarowana Puszczy Białowieskiej). Na obszarach leśnych z rozległymi zrębami zupełnymi zagęszczenie wynosiło: Puszcza Biała 37 p./100 km², na Nizinie Środkowomazowieckiej (Bory Maciejowickie) 52 p./100 km², na Nizinie Południowopodlaskiej (kompleks Kryńszczak) 65 p./100 km² i w Puszczy Białowieskiej 42,7 p./100 km².

Wędrowki i zimowanie

Odloty rozpoczynają się już w sierpniu i jakkolwiek trwają prawie do końca października, to główne ich nasilenie przypada na wrzesień. Nie wiadomo dokładnie gdzie odlatują z Polski lelki na zimę. O nielicznie obrączkowanych w naszym kraju lelkach istnieje tylko jedna informacja o stwierdzeniu ptaka jesienią we Włoszech. Wędrowka wiosenna, rozpoczynająca się w Polsce w połowie kwietnia, trwa przez cały maj.

Pokarm

Duże owady chwytane wyłącznie w locie: motyle, chrząszcze i błonkówki.

Występowanie**Siedlisko**

Lelek jest gatunkiem charakterystycznym dla rozległych kompleksów leśnych z polanami i zrębami. Najczęściej zasiedla skraje borów mieszanych i suchych oraz nadmorskie bory bażynowe i świetliste dąbrowy. Szczególnie licznie zasiedla rozległe zręby oraz tzw. pożarzyska i większe śródleśne polany. Natomiast skraje zewnętrzne lasów licznie zasiedla tylko wtedy, jeżeli sąsiadują z odłogowanymi gruntami rolnymi lub suchymi pastwiskami i łąkami, wydmami i wrzosowiskami. Unika lasów zwartych, podmokłych oraz niedużych „wysp” leśnych położonych w znacznej odległości od dużych kompleksów, może jednak zasiedlać niewielkie kępy sosen na wydmowych wyniesieniach wśród łąk w dolinach rzek, nawet do 1 km od najbliższych dużych kompleksów (np. na Równinie Kurpiowskiej). Występuje też na rozległych wydmach porośniętych młodnikami sosnowymi. Zasiedla uprawy sosnowe i świerkowe (do wieku 10–15 lat) nawet w głębi dużych kompleksów leśnych. Na przelotach spotykany nawet w śródmiejskich skwerach i parkach.

Siedliska z załącznika I Dyrektywy Siedliskowej, które mogą być istotne dla gatunku

4030 Suche wrzosowiska (*Calluno-Genistion, Pohlion-Callunion, Calluno-Arctostaphyilion*)

6120 Ciepłolubne, śródładowe murawy napiaskowe (*Koelerion glaucae*)

91T0 Śródładowy bór chrobotkowy

Rozmieszczenie geograficzne

Występuje prawie w całej Europie, unikając tylko bezleśnych regionów dalekiej północy (Islandia, północna Szkocja) oraz zachodniej i północnej Skandynawii, północnej Rosji i Alp. Areal europejski lelka obejmuje obszary, na których temperatury średnie okresu maj–lipiec przekraczają 15 °C, a łączne opady w okresie tych 3 miesięcy są niższe od 260 mm.

Europę zamieszkują 2 podgatunki: nominatywny *C. e. europaeus*, występujący w środkowej, północnej Europie i północnej Azji do jez. Bajkał, oraz *C. e. meridionalis* występujący w południowej Europie, Północnej Afryce, w Azji Mniejszej, na Półwyspie Iberyjskim, we Włoszech, na Półwyspie Bałkańskim, na Węgrzech, w Rumunii, na Krymie i Kaukazie oraz w północno-zachodnim Iranie. Cztery pozostałe gatunki zamieszkują inne tereny Azji aż do północnych Chin na wschodzie.

Zimowiska są położone na rozległych terenach Afryki, na południe od Sahary.

Rozmieszczenie w Polsce

Rozmieszczenie lelka w naszym kraju nie jest dokładnie rozpoznane, głównie z uwagi na jego niską wykrywalność (nocny tryb życia). Występuje na prawie całym Niżu Polskim, choć nie wykryto go na Żuławach Wiślanych, na wielu fragmentach Pomorza, Wielkopolski, Śląska, północnego Mazowsza i Lubelszczyzny. W południowej Polsce lelek dochodzi do wysokości 700 m n.p.m. (Bieszczady) lub 900 m n.p.m. (Sudety). W centralnej i wschodniej Polsce jest bardziej rozpowszechniony i przypuszczalnie liczniejszy w porównaniu z zachodnią częścią kraju. Ponadto w wielu regionach może występować plamowo, unikając rozległych obszarów krajobrazu rolniczego, pozbawionych dużych kompleksów leśnych: na Nizinie Południowopodlaskiej najmniejszy kompleks leśny zasiedlony przez lelka miał powierzchnię 120 ha.

Status ochronny

Ochrona gatunkowa w Polsce: gatunek objęty ochroną ścisłą (Dz U z 2004 r. Nr 220, poz. 2237)

Status zagrożenia w Europie: (D) gatunek zagrożony z racji zmniejszania się liczebności populacji

BirdLife International: SPEC 2

Dyrektywa Ptasia: Art. 4.1, załącznik I

Konwencja Berneńska: załącznik II

Występowanie gatunku na obszarach chronionych

Znaczne populacje zasiedlają obszary położone w parkach narodowych: Białowiecki PN, Kampinoski PN, Słowiński PN, parkach krajobrazowych: Spalski PK, PK Lasów Janowskich, PK Puszczy Solińskiej, a także na obszarach chronionego krajobrazu, np. Łukowski OChK.

Rozwój i stan populacji

Wielkość europejskiej lęgowej populacji lelka szacowana jest na około 310 000–860 000 p. Gatunek zasiedla najliczniej Rosję (100 000–500 000 p.), Hiszpanię (82 000–112 000 p.), Białoruś (35 000–50 000 p.), Francję (20 000–50 000 p.), Grecję (10 000–20 000 p.) i Włochy (5000–15 000 p.). W Bułgarii, na Węgrzech, w Portugalii i Turcji gniazduje do 10 000 p.

Liczebność krajowej populacji lęgowej lelka nie jest znana. Według jednych szacunków może ona wynosić około 4000–6000 p., według innych zaledwie 1000–5000 p.. Zaskakująco niska jest ocena podana dla Wielkopolski (200 p.), populację zasiedlającą Małopolskę szacuje się na 800–1000 p., a populację Mazowsza i Południowego Podlasia na 1100–1300 p. Niewiele wiemy o trendach zmian rozmieszczenia i liczebności lelka w Polsce, natomiast prawdopodobnie gatunek ten wykazuje kilkuletnie fluktuacje liczebności.

Liczebność lelka na obszarach proponowanych do sieci Natura 2000 przedstawia się następująco: Puszcza Białowieska 250–280 p., Puszcza nad Gwdą 110 p., powyżej 100 p. lelków gniazduje w Lasach Janowskich, w Lasach Łukowskich 58–66 p., w Puszczy Białej ponad 50 p., w Puszczy Kampinoskiej 11–50 p., w Dolinie Pilicy 40 p., w Dolinie Słupi 15–30 p., na Bielawskich Błotach 25 p., w Puszczy Solskiej powyżej 20 p., w Lasach Puszczy nad Drawą 20 p. i w Ostoi Wkrzańskiej 10–12 p. Ponadto licznie występuje w Puszczy Kurpiowskiej i Lasach Maciejowickich na Mazowszu.

Zagrożenia

Gatunkowi zagraża w Polsce:

- utrata bazy pokarmowej (obniżenie liczebności dużych owadów) w wyniku: stosowania chemicznych środków ochrony roślin w okresie lęgowym (maj–sierpień) w rozległych kompleksach borowych zasiedlanych przez lelka; zamiany pastwisk na grunty orne; zalesiania odłogów.

Propozycje odnośnie do zarządzania

Należy:

- pozostawiać w stanie nie zmienionym siedliska otwarte w obrębie lasów (polany, niezalesione wydmy i dolinki śródleśnych rzek, wrzosowiska);
- pozostawiać kępy starszych drzew wśród zrębów, stanowiące dogodne miejsca dziennego odpoczynku ptaków;
- objąć specyficzne, suche grunty z rzadką roślinnością murawową, sąsiadujące z kompleksami leśnymi stanowiącymi największe w Polsce stanowiska lelka (Puszcza Biała, Puszcza Kurpiowska, Bory Łochowskie, Lasy Łukowskie) programami rolnośrodowiskowymi, promującymi utrzymanie takich siedlisk w stanie niezmienionym; rotacyjne odłogowanie, zaniechanie stosowania pestycydów oraz nawożenia mineralnego, wykluczenie planowych zalesień.

Propozycje badań

Należy zbadać:

- rozmieszczenie stanowisk i liczebność krajowej populacji lęgowej;
- wybiórczość siedliskową;
- sukces lęgowy;
- przeżywalność;
- rozmieszczenie zimowisk i tras przelotu krajowej populacji lęgowej;
- wpływ chemicznych zabiegów ochrony roślin obejmujących duże obszary leśne na liczebność lelka.

Monitoring

- ocena liczebności populacji lęgowej (na podstawie liczby tokujących samców), na przełomie czerwca i lipca, na

powierzchniach próbnych o wielkości co najmniej 50 km², przy zastosowaniu stymulacji magnetofonowej, w odstępach 3-letnich. Konieczne liczenia nocne.

Bibliografia

- BEDNORZ J. 1983. Awifauna Słowińskiego Parku Narodowego z uwzględnieniem stosunków ilościowych. *Poznańskie Tow. Przyj. Nauk*, 65: 1–101.
- BEDNORZ J. 2000. *Caprimulgus europaeus* L., 1758 – Lelek. W: Bednorz J., Kupczyk M., Kuźniak S., Winięcki A. (red.) Ptaki Wielkopolski. Monografia faunistyczna. Poznań, s. 322–323.
- BAZA DANYCH OSO – NATURA 2000. Zakład Ornitologii PAN. BAZA DANYCH POLSKIEGO ATLASU ORNITOLOGICZNEGO. Zakład Ornitologii PAN.
- BIRDLIFE INTERNATIONAL/EUROPEAN BIRD CENSUS COUNCIL. 2000. European bird populations: estimates and trends. (BirdLife Conservation series No. 10). Cambridge, UK, 160 s.
- BUSSE P. (red.). 1990. Mały Słownik Zoologiczny. Ptaki. Część I. Warszawa, 402 s.
- CRAMP S. (red.). 1985. Handbook of the Birds of Europe, the Middle East and North Africa. The Birds of the Western Palearctic. Vol. 4. Terns to Woodpeckers. Oxford, 960 s.
- CZWAŁGA T. 1995. Lelek *Caprimulgus europaeus* L. W: Jermaczek A., Czwałga T., Jermaczek D., Krzyśków T., Rudawski W., Stańko R. (red.) Ptaki Ziemi Lubuskiej. Monografia faunistyczna. Świebodzin, s. 148.
- CZYŻ S. 1992. Lelek *Caprimulgus europaeus*. W: Walasz K., Mielczarek P. (red.) Atlas ptaków lęgowych Małopolski 1985–1991. Wrocław, s. 246–247.
- DOMBROWSKI A., RZĘPAŁA M. 1993. Uwagi dotyczące badań liczebności lęgowej populacji lelka (*Caprimulgus europaeus*). *Remiz*, 2: 23–28.
- DOMBROWSKI A. – dane niepublikowane.
- DYRCZ A. 1973. Ptaki polskiej części Karkonoszy. *Ochr. Przyr.*, 38: 213–284.
- HOBLYN R., MORRIS T. 1997. Nightjar *Caprimulgus europaeus*. W: Hagemeyer W. J. M., Blair M. J. (red.) The EBCC Atlas of European Breeding Birds: Their distribution and abundance. London, s. 422–423.
- PUGACEWICZ E. 1997. Ptaki Puszczy Białowieskiej. Białowieża, 290 s.
- RZĘPAŁA M., MITRUS C. 1995. Ocena liczebności awifauny lęgowej kompleksu leśnego „Kryńszczak” koło Łukowa w Siedleckim. *Not. Orn.*, 36: 273–295.
- TOMIAŁOJĆ L. 1990. Ptaki Polski. Rozmieszczenie i liczebność. Warszawa, 462 s.
- TOMIAŁOJĆ L., STAWARCZYK T. 2003. Awifauna Polski. Rozmieszczenie, liczebność i zmiany. Wrocław, 870 s.
- TUCKER G. M., HEATH M. F. (red.) 1994. Birds in Europe: their conservation status. BirdLife International. Cambridge, 600 s.
- WITKOWSKI J., ORŁOWSKA B., RANOSZEK E., STAWARCZYK T. 1995. Awifauna doliny Baryczy. *Not. Orn.*, 36: 5–74.